

Het hart op de tong

wat dacht u van een écht havenmuseum?

ANTWERPEN: AGORA & ARENA

Inleiding

Steden zijn bijzondere plaatsen. Steden zijn ook fenomenen: het zijn plaatsen waar men zich vestigt, het zijn places to be, plaatsen waar hét gebeurt. Antwerpen is zo een plek vol drama: het is dat altijd geweest en het is dat nu nog altijd. Het verhaal van Antwerpen is bijgevolg een sterk én dramatisch verhaal: over een stad aan het water, over een haven, over handel, over oorlog, over de wereld, en hoe we die wereld droomden en nog steeds dromen. Daarom heet deze lezing ook Agora en Arena. Het vat de essentie samen van wat deze stad is.

Antwerpen als een agora, een marktplaats voor economische en culturele uitwisseling en een plaats waar goederen en ideeën werden en worden uitgewisseld. Die uitwisseling heeft de stad aan de stroom ook gemaakt tot een begeerde en bevochten bruid: afwisselend maakte de agora van de handel en uitwisseling plaats voor een arena van strijd. Kijk gewoon even naar onze onstaansmythe: een handelsdispuut tussen een reus en een Romein leidt tot een gevecht.....

Maar laat ons beginnen met waar het allemaal om draait

1. “ANTWERPEN EN DE SCHELDE: EEN LAT- RELATIE”

Antwerpen en de Schelde, de stad en haar stroom. Je kan hun band omschrijven als een Living Apart Together-relatie. Soms afhankelijk van elkaar, bij momenten liever alleen, maar onlosmakelijk met elkaar verbonden... Een stad aan de stroom, maar tegelijkertijd een stad verdeeld door haar stroom, in een linker- en een rechteroever. Een twee-eenheid als het ware, die er eeuwen lang voor heeft gezorgd dat Antwerpen een boeiende geschiedenis heeft gekend. En omdat de stad en het water met elkaar verbonden blijven mogen we verwachten dat er nog vele jaren en eeuwen van boeiende en bewogen geschiedenis aankomen.

Vandaag telt Antwerpen 482.000 inwoners. Een uit de kluiten gewassen dorp, zou je kunnen zeggen, in vergelijking met miljoenensteden zoals New York, Sao Paulo, Beijing, Tokyo en vele andere wereldsteden. En toch heeft Antwerpen iets unieks... 482.000 inwoners, 167 nationaliteiten... Dat is geen stad meer, dat is de wereld in de stad. Dat is het resultaat van haar geschiedenis, van dat stuwen van dat water, van haar ambitie om handel te drijven. Want vele van die wereldsteden missen dat wat Antwerpen wél heeft: een wereldhaven.

En het woord wereld is daarbij zeker en vast niet overdreven...

“1.1 Antwerpse haven in cijfers (2009)”

Met zijn 170.000 mensen, bijna 158 miljoen ton goederen en meer dan 7 miljoen TEU is Antwerpse tweede grootste haven van Europa en de zevende van de wereld. Om u even te bedienen van een aantal “wist-je-dat-je’s”: Onze haven is Europees marktleider voor het behandelen van staal, voor fruit, woudproducten, koffie en tabak. Jaarlijks 14.000 zeeschepen, 55.000 binnenschepen, 200 expediteurbedrijven die voor een naadloze behandeling zorgen en

160km aan kaailengte voor los- en laadactiviteiten.. En de “weetjes-kers” op de taart: de Antwerpse haven telt maar liefst 5,3 miljoen m² overdekte opslagruimte, zowaar meer dan de opslagruimte van alle omliggende havens samengeteld.

Maar de Schelde zorgde niet enkel voor de titel van wereldhaven, onlosmakelijk hieraan verbonden is ook het rijke maritieme erfgoed van onze stad, de hele stadsontwikkeling die daarmee gepaard ging én – zoals ik reeds aanhaalde – de enorme verscheidenheid aan nationaliteiten en culturen die onze stad rijk is.

U hebt inmiddels ongetwijfeld weet van mijn – hoe zal ik het zeggen – ‘bloedband’ met het MAS, en hoe ik dat nieuwe museum graag omschrijf als een plek van ontmoetingen. Dat komt omdat op die plek, waar ooit het Hanzehuis stond, de hele geschiedenis van Antwerpen en alles wat daarmee in relatie staat als het ware tot leven zal komen. Omdat daar het verhaal verteld zal worden van Antwerpen als plek van ontmoeting.

2. ANTWERPEN ALS PLEK VAN ONTMOETING

2.1 De hele wereld is hier aan huis

De Kelten, de Romeinen, de Franken, de Vandalen, Alanen, Boergonden en Sueven, en dan opnieuw de Franken. De hele wereld was hier kind aan huis. Ook Vikings Noormannen (er werden Vikingstevens van hun schepen gevonden in de Schelde) en Merovingers vonden het al snel een goede plek: om zich veilig terug te trekken, en om er handel te drijven, via de rivier naar het binnenland, of stroomafwaarts naar de zee.

Gedurende de volledige Middeleeuwen speelt het gros van de handels- en havenactiviteit zich af rond het Steen. We vinden hier ook de enige kraan opgesteld die gebruikt werd bij het laden en lossen van schepen. Om even te duiden: Als we hier spreken over de stad Antwerpen, dan hebben we het eigenlijk over een gebied van twee hectaren dat tegen de scheldebocht (‘den draai’) aanleunt.

*Alhoewel opgebouwd uit zowel middeleeuwse, 16de- en 17de-eeuwse elementen als 19de- en 20ste-eeuwse toevoegingen is **het Steen** wellicht het belangrijkste icoon van het middeleeuwse Antwerpen waar we over beschikken. Vandaag is het Steen meer dan een plek waar veel materiaal verzameld hangt, en waar het voor velen moeizaam toegankelijk is. Vandaag hebben we de moed om met andere ogen naar erfgoed te kijken, en – met veel aandacht en respect voor het erfgoed – geïntegreerde oplossingen uit te werken, zodat onze stad die plek van ontmoeting blijft, en tegelijkertijd een stad waar men kan ontdekken en waar men zich kan verwonderen. In het kader van de ontruiming van het scheepvaartmuseum en op het elan van de geplande globale heraanleg van de Scheldekaaien presenteren zich nieuwe kansen om het gebouw opnieuw te valoriseren en de uitstraling te geven die het verdient. Zowel een erfgoed- als kindvriendelijke ontwikkeling worden daarbij centraal geplaatst. Een plek waar de mythes en legenden worden verteld.*

Het Middeleeuwse Antwerpen groeide op 60 jaar tijd uit tot de grootste stedelijke agglomeratie van het Noorden. Het aantal inwoners nam toe van 20.000 in 1500 tot meer dan 100.000 in 1560! En toen reeds kende Antwerpen om en beide de 80 verschillende nationaliteiten, en voerden in de stad Spaanse, Engelse, Portugese, Italiaanse en Zuid-Duitse kooplieden handel. De Portugezen zorgden voor specerijen uit West-Indië, terwijl de

Spanjaarden schatten uit de Nieuwe Wereld via Antwerpen naar West-Europa binnen brachten.

Wist u dat de eerste aardappelplanten ooit door een rondtrekkende koopman aan Plantijn werden bezorgd en van hieruit heel de wereld bereikten? Plantijn – u weet wel, die man die hier in de 16de eeuw de boekdrukkunst uitvond. Hij maakte die aardappelplant meteen beroemd door er een gedrukte prent met beschrijving van te maken. Zijn wereldvermaarde drukkerij (wat behoort tot het UNESCO werelderfgoed) was het Google van zijn tijd, het Silicon Valley van de 16^e eeuw. Christoffel Plantijn, een Fransman uit de buurt van Tours, koos in 1549 voor Antwerpen, omdat het een plek was die hem alles kon bieden.

In de 16^e eeuw werd ook het gegeven van de Stadprojectontwikkeling in Antwerpen uitgevonden. Omdat de ambiance er zo prima was, besloten de Hanzesteden, in het Noorden van de stad, op hiervoor nieuw ontwikkelde gebieden, een Hanzehuis te bouwen. Het mocht voor de klantenrelaties best opvallen, en men bestelde het bij dezelfde architect als deze van het Renaissancestadhuis: Cornelis Floris. Het complex ging helaas verloren in een brand op het einde van de 19de eeuw. En toch kent u het gebouw... Want een kopie ervan staat nog steeds te bewonderen over het Pomphuis en zal opnieuw een opvallende status krijgen als onderdeel van het nieuwe Havenhuis, dat door Zaha Hadid werd getekend. Op de plek van het origineel, op de grens van stad en haven, staat nu het MAS. Ditmaal niet als een pakhuis vol handelswaar, maar wel als verhalentoren vol kunst-en cultuurwaar.

“WAAR WATER WAAKT EN WAT ER WAARD WAS LATER WERD BEWAARD ALS...”

Het MAS opent volgend jaar op 17 mei officieel de deuren. Dit museum, dat zowel de plaats van Antwerpen in de wereld als van de wereld in Antwerpen wil tonen, staat dan ook op een meer dan symbolische plaats. Hier bevond zich in de gouden eeuw het toenmalig economisch centrum van Antwerpen, zeg maar het World Trade Center van toen. Door de bouw van het MAS krijgt de plek opnieuw de uitstraling waar ze recht op heeft in het licht van de belangrijkste economische bloeiperiode uit het verleden van Antwerpen. Het economisch icoon is nu echter vervangen door een cultureel icoon, de uitstraling zal dezelfde zijn!

Antwerpen is steeds een begeerde stad geweest. Kunstenaars vonden hier hun inspiratie, handelaars vergaarden hier hun rijkdom, en ook vandaag is onze stad een aantrekkelijke smeltkroes voor toparchitecten, ondernemers, kunstenaars en andere....

De reden daarvoor is terug te vinden in de gouden Eeuw van onze stad.

3. ANTWERPEN ALS AGORA

3.1 A'pen rond 1500: het New York van zijn tijd.

Onder impuls van Karel V krijgt Antwerpen ('t is te zeggen, de stad moest er wel zelf voor betalen, iets dat – voor wie de politiek een beetje volgt - nu nog altijd het geval is) een hypermoderne gebastioneerde omwalling die voor de veiligheid van de burgers en de uitstraling van de stad moet zorgen. Tegelijkertijd werd de stad ook uitgebreid naar het noorden toe, met de zogenaamde Nieuwstad.

Antwerpen was in de zestiende eeuw het New York van zijn tijd: een internationale draaischijf van handel en economie. En wie New York zegt, zegt uiteraard ook Wall Street. In 1531 wordt

hier de eerste echte beurs gebouwd: Een absolute trendsetter in organisatie en exploitatie! De Antwerpse beurs werd trouwens kort nadien ook als voorbeeld gebruikt voor de beurzen van Londen, Frankfurt en Amsterdam. De beurs van Londen werd trouwens gebouwd door speciaal uit Antwerpen overgebrachte bouwvakkers.

Maar de beurs in Antwerpen groeide vooral ook uit tot een plek van bloeiende kunsthandel. Niet verwonderlijk, want toen kende de stad aan de stroom meer schilders dan bakkers binnen zijn vestigingsmuren. Er was immers meer vraag naar kunst dan naar brood!

3.2 Rubens en het Beaubourg van zijn tijd.

Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld hiervan is zonder enige twijfel Rubens. Geboren in Siegen, vervolgens een opleiding genoten in Antwerpen, maar na een succesvol verblijf te Italië vastbesloten daar te blijven wonen en werken. Tot zijn moeder plots overlijdt in Antwerpen en hij naar de Scheldestad terugkeert. Hij is nog altijd vastbesloten terug te gaan naar Italië. Tot de stadsmagistraat alles in het werk stelt om deze vedette in de stad te houden. Ze doen hem een riant voorstel: hij mag hofschilder worden, hoeft zich niet in het saaie Brussel te vestigen, mag naar eigen goedvinden leerlingen aanwerven en moet geen belasting betalen – geef toe, een deal waar onze liberale vrienden alleen nog maar van kunnen watertanden.

Het vervolg kent u: Rubens bouwt een schitterend huis in de Scheldestad. Zijn woning brengt mensen in shock, want deze architectuur was de meesten onbekend. Het huis aan de Wapper was het Beaubourg van zijn tijd. Het wordt zijn uitvalsbasis voor opdrachten aan tal van Europese hoven. En Rubens was ook meer dan een kunstenaar, hij leidde een multinational avant la lettre.

Wat Antwerpen zo kenmerkte was dat deze stad zich steeds heeft gepresenteerd als een agora, een forum waar cultuur en economie hand in hand gingen. En dat is nu nog altijd, of zelfs: meer dan ooit.

Net zoals vroeger blijft Antwerpen een plek waar kunstenaars zich graag vestigen: hun veilige thuis- en uitvalsbasis. Jan Fabre, Luc Tuymans, Guy Cassiers, Fred Bervoets, Panamarenko, een hele batterij aan mode-ontwerpers, wereldbekende chocolatiers en chef-koks. Allemaal laten ze van hieruit hun handafdrukken achter over de ganse wereld:

Maar Antwerpen was niet alleen een agora. Waar wordt gehouden van, wordt ook gevochten. En dus fungeert onze stad ook vaak een arena.

4. ANTWERPEN ALS ARENA

4.1 Vechtstad

Het verhaal van Antwerpen dat u te zien zult krijgen in het MAS is een verhaal van wisselende veroveraars en een stad met verschuivende grenzen. Al dit moois en fraais, maakte de Scheldestad steeds tot een begeerde stad: een bevochten stad die ook terugvecht. Spanjaarden, Oostenrijkers, Fransen, Nederlanders, Duitsers. Hun bloed kleurde onze straten, en allemaal lieten ze hun sporen na, met nieuwe gebruiken en gewoonten tot gevolg.

4.2 Een stad van paradoxen.

Antwerpen is een ontmoetingsplaats van culturen en gewoonten. Maar Antwerpen is ook een stad van paradoxen. De Schelde zorgt voor een grens tussen West en Oost. Antwerpen is een Duits markgraafschap van het Heilig Roomse Rijk, maar aan de overkant van de Schelde begint Vlaanderen. Het is het raakvlak van de Romaanse met de Germaanse cultuur.

Tegelijkertijd is er ook een Noord-Zuid grens, die politieke, militaire en religieuze gronden heeft. Katholiek versus Protestants, of de grens tussen een modern en eerder rationalistisch, progressief en mercantiel Europa enerzijds, en een traditioneler, klassieker Europa anderzijds. Er is dus als het ware een politieke as van West naar Oost en een culturele van Noord naar Zuid. Antwerpen ligt op de grens tussen...

- vrij en gevangen*
- tussen gelovig en vrijzinnig*
- tussen bourgondisch en ascetisch*
- tussen uitbundig en ingetogen*
- tussen oude stijl en nieuwe stijl*

Hoe gek men ze ook bedenkt, ze zijn allen van toepassing op deze stad.

Maar de mooiste en ingrijpendste paradox is deze die men gewaar wordt wanneer men naar de Schelde kijkt. Oceaanplaten van de Atlantische Oceaan en de Noordzee stuwen in het Kanaal de wereldwateren richting Schelde en Antwerpen, wat zorgt voor een getijdenverschil van ruim 6 meter: de polsslag van het wereldwater. En wanneer men zich dan omdraait, wordt men geconfronteerd met de polsslag van de stad en de wereldse tijd op de 14^e eeuwse kathedraaltoren. Het is die paradox van het eindeloze en het wereldse die onze stad ook definieert.

Maar laat ons even terugkeren naar de feiten, via een sprong in de tijd en doorheen een donkere periode.

4.3 Napoleon: een nieuwe gouden eeuw?

Groot was het enthousiasme van de Antwerpenaren toen Napoleon de stad en zijn stroom had uitverkoren: de Scheldemonding zou terug geopend worden, en Antwerpen kreeg opnieuw toegang tot de wereld. Een nieuwe Gouden Eeuw kwam eraan ! De stad zou als een Phoenix uit zijn as herrijzen! Napoleon wilde de Antwerpse haven uitbouwen tot 'het pistool dat op het hart van Engeland gericht is'.

Vandaag de dag kan u in het gerestaureerde Paleis op de Meir het bed bewonderen waarin Napoleon bijna logeerde, maar slechts weinigen staan stil bij wat hij echt realiseerde in onze stad. Hij liet aan de zuidzijde van de stad, langs de Schelde, grote scheepswerven installeren, en nog meer cruciaal: onder zijn bewind werden in de 18^e eeuw twee havendokken gebouwd, die u vandaag kent als het Bonaparte- en Willemdok. Alhoewel in eerste instantie bedoeld om een oorlogsvloot te herbergen hebben ze vooral een grote impact gehad op de economische ontwikkelingen. Het zijn die twee (en oudste) havendokken die de aanzet vormen van de havenontwikkeling naar het noorden toe die vandaag nog steeds aan de gang is.

Het noorden.

De omgeving van de Hogere Zeevaartschool. Waar we ons nu bevinden.

5. PLEIDOOI VOOR EEN MARITIEM PARK

De totaliteit van het hier aanwezige droogdokkenensemble is een havenindustriële complex met een erfgoedwaarde op Europees of zelfs mondiaal niveau. Nergens elders bleef een dergelijk droogdokkencomplex zo goed bewaard.

Alhoewel nu nog in gebruik is in de nabije toekomst ook de herontwikkeling van deze site aan de orde. Enerzijds sluit het gebied aan op het masterplan voor de Scheldekaaien dat in deze zone langs de Schelde de ontwikkeling van een parkgebied vooropstelt. Anderzijds vormt de droogdokkensite op zich een grote uitdaging naar herbestemming toe. In de eerste plaats is er voor te pleiten om de havenactiviteit er gaande te houden: geen betere bescherming voor een monument dan het actief gebruik ervan. Daarnaast biedt het complex mogelijkheden tot een culturele en/of vrijetijds invulling. Er moet gestreefd worden om hier erfgoedwaarden te bewaren en te tonen en tegelijk door intelligente partnerships ook een economisch haalbaar project te realiseren. Dat is ongetwijfeld de uitdaging waar in een zeer nabije toekomst moet op ingespeeld worden.

*Ik haalde het daarstraks – toen ik over het Steen praatte – al even aan.
De moed om met andere ogen naar erfgoed te kijken.*

“A new way of looking at things”

Het vormde de titel van een paginagroot artikel in de Financial Times eerder dit jaar. “Antwerp combines both heritage and modernity” schreef Ben West, verwijzend naar de manier waarop we in onze stad omgaan met het rijke erfgoed dat we bezitten. Afgeleefde gebouwen worden niet langer afgebroken en opgeofferd in functie van stadsontwikkeling. We werken in de andere richting, om met respect voor dat erfgoed nieuwe visies te ontwikkelen en onze stad boeiend te houden, met linken naar haar verleden en haar toekomst.

Als toekomststad moet Antwerpen aan de Stroom steeds symbool staan voor vooruitgang, het uitgesproken kruispunt – ik denk nu aan het MAS, het Eugène van Mieghem Museum, de Red Star Line, het Centraal Station, de TGV-doorgang, de havenuitbreidingen, de heraanleg van de kaaien, de aanpak van mobiliteit, de tweede fase van de leien, en noem maar op...

A new way of looking at things - de droom houdt de toekomst schoon. Op dezelfde manier wil ik ook kijken naar de Hogere Zeevaartschool en sluit ik mijn lezing graag af met een pleidooi voor een ‘maritiem park’ dat het verhaal brengt van aan het Zuiderpershuis, via het MAS, de RSL, de havenkranen, de Kattendijksluis tot aan de Droogdokken en zo tot hier aan de Zeevaartschool. Ik start bij het Zuiderpershuis, en wel om een bijzondere reden. Als we bedenken dat we de archeologische waarde daarvan ondersteunen en dat het systeem gehuisvest in dat Zuiderpershuis via tunnels van 7 km van Zuid naar Noord de kranen van deze open droogdokken aanstuurde – dan hebben we hier een mooie metafoor gevonden voor hoe ons maritiem verleden, hoe ons erfgoed heel de geschiedenis en ontwikkeling van héél de stad omspannt. De toekomstige invulling van die droogdokken moet dan ook een waardige en visionaire invulling krijgen.

En ik ga nog een stapje verder, een stapje concreter... Stelt u zich voor: 2 van de bestaande droogdokken die hun bestaande activiteiten behouden, de andere ingevuld met nieuwe functionaliteiten. Om mijn collega schepen Van Campenhout een plezier te doen: waarom geen zwembad... Of nog een ander voorstel: herinner u de unieke vondst van de Doelse kogge,

een 14de-eeuws schip afkomstig uit het Baltische gebied en gezonken voor Antwerpen, aan de linkeroever van de Schelde, ter hoogte van Doel. Het wordt momenteel geconserveerd in het waterbouwkundig laboratorium in Borgerhout (de mensen van de Zeevaartschool zeker bekend vanwege de simulatoren die daar in het kader van de opleiding worden gebruikt). Ik vermoed dat u het wel met mijn eens bent wanneer ik durf zeggen dat dit maritiem park toch dé plek bij uitstek zou zijn om deze publiekstrekker te tonen.

Seth Godin, de goeroe, schreef in zijn marketingbijbel The Dip: Opportunities are there to be created. Entrepreneurship is not like sailing – if there is no wind, just blow' ...'

ik wil vandaag graag die ondernemer zijn, die één van zijn toekomstdromen hier de wereld in blaast. Ik zou graag hier een boeiend eiland zien ontstaan, binnen de uitdijende stad met maritiem erfgoed als leidraad en met aandacht voor recreatie en educatie. Laat ons de oefening maken, laat ons de moed tonen die we in het verleden niet altijd hadden, laat ons nu nadenken om hier binnen 10 jaar een formidabel plan te realiseren. Laat ons hier vandaag het fundament leggen om, na het MAS en RSL een écht haven- of scheepvaartmuseum te realiseren...

Misschien geven we zo weer een nieuwe invulling en dynamiek aan het verhaal van stad en stroom en doen we zo wat Simon Vestdijk subtiel in zijn Laringen-cyclus omschreef als : “het lijkt me geen goed idee dat een havenstad water uit het verleden op sterk water zou bewaren...”

*Philip Heylen,
schepen voor cultuur en toerisme Stad Antwerpen*